

Van még mit feltárnunk

Mi történt velünk 1918 után?

Immár nyolc évtizednél hosszabb időt hallgattunk át, mert mindenki, még saját véreink is ezt várták tőlünk. Nyolcvanegy éve nem mertük azt kijelteni a szánon, hogy 1920-ban, a francia királyok kéjlokában kegyetlenül elbántak nemzetünkkel, mert hogy nem csak Magyarországot szabdalták szét, hanem a magyar nemzetet is. Hordoztuk magunkban a fájdalmát, még mi, a sok évtizeddel később születettek is, de erről „nem illet” beszélni. Ha pedig valamelyikünk szabadabban célozgatott a Trianon-kastélyban történetekre, mindjárt lepisszentették, mondván „Ne magyarkodj”, vagy „Más sem hiányozna, mint hogy meghallják!”.

Tanáraink megtanulták, hogy erről hallgatni kell a diák előtt, színészeink hozzászórtak a mind divatosabbá váló francia vígjátékok szerepeihez, újságíróink tollukkal építgették a szociális egyenlőséget hirdető édenkertet, műkedvelőink orrvérzésig ropták az államilag is bőségesen támogatott népies műtáncot, íróink inkább elemezték a vemhes mosómedve lélektanát, mintsem hogy a testileg és lelkileg meggyötört nemzet dolgaival foglalkoztak volna. Miért is foglalkozott volna bárki kényes témákkal, hiszen a szolgálékúségnek gazdag jutalma volt: szociális lakás, tisztos megélhetést biztosító munkahely, évente két hét tengerparti nyaralás a vállalati üdülőben, a Júdás-pénzből legtöbbször még kocsi, hétféle üdülőre is tellett, sőt, néhány hold földre, traktorra és az ahhoz tartozókra is. Ez volt a legyőzöttek sorsa, amit egész jól viseltek. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy nemcsak a távolabbi, azaz az első világháború utáni borzalmakat, hanem a második világháború végén történeteket is gyorsan feledték, pedig akkor a délvidéki magyarságnak csaknem a tíz százalékát gyilkolták meg az utódállam henteslegényei.

Könyvek tanúskodnak arról, hogy a két világháború közötti időszakban gerincesebb, vagyis nehezebben megvásárolható magyarság örködött a szittya láng felett. Az akkori tanítók, lelkészek titkon tanígtatták a magyar betűk vetésére, majd irodalomra, történelemre a

gyermeket, pedig akkor még csak szólni sem volt szabad magyarul Bácsország utcáin... De hol vannak már azok a tanítók, azok a lelkészek?

De változtak az idők és mégis akadt ember, író, újságíró, akiknek volt bátorságuk, hogy hozzányúljanak 1944 őszének és 1945 tavaszának titkaihoz, majd napvilágra kerültek a padlástartarító és körömtépő időszak féltve őrzött rejtelméi is. Megkínzottak, legyilkoltak hosszú névlistáit könnyezték ki magukból a túlélő megszólalók. És nem lett különösebb következménye a leleplezésnek.

Annyi mindenről szóltunk már. Ahhoz is volt bennünk mersz, hogy együtt sírjunk baranyai magyarjainkkal a horvátországi háború idején.

Most már talán csak az maradt hátra, hogy tisztázzuk a trianoni békediktátum aláírását követő időszakban történeteket. Vagy talán mégsem? Talán a honfoglalásig kelene visszanéznünk és nem csak úgy, vita nélkül elfogadnunk a legrégebb elődeinkről máig köztudatban élő elképzelést, miszerint a Kárpát-medencét félvad, nyereg alatt puhított nyers húst faló, öldöklő, gyújtogató, fosztogató haramia népség lakta be. Kezdetben talán az is megtenné, ha csak a török hódoltság előtti időki nyúlva visszatekintésünk, hiszen az azt követő időszokról szívesen és kimerítően szólnak a törökök utáni betelepülők is.

Nemzettársaim között is sokan vélekednek úgy a mai nap is, hogy ennek a kérdésnek a feszegetése olyan, mintha azon vitatkoznánk, hogy mi volt előbb, a tojás-e vagy a tyúk. Olyannal is összehozott a balszerencse, aki pénzért kínálta fel e téren „tudományos munkáját”, merthogy „ezt órá kell bízni, hiszen ő az értelmiségi”. Kedvem lett volna felvilágosítani, hogy a magyar nyelv értelmezése szerint az értelmiségi szó arra a személyre értendő, aki módszeresen figyel, kérdez, keres, rendszerez, értékkel, az igazságot kutatja, s ha kell, azért szenvedést is vállal. Még olyannal is találkozottam, aki fenyegetőzött, hogy feljelent. Nem is várom az ekként vélekedőktől, hogy részt vegyenek egy ilyen tényfeltáró munkában, hiszen ők már az elmúlt évtizedekben megmutatták, mit tudnak, mihez értenek, mire képesek.

Akadnak azonban szép számban, akik velem együtt fontosnak tartanak, hogy végre tisztázzuk: hogyan rendelkezett a békediktátum az utódállamokban rekedt nemzetrészekhez való viszonyulásról és mit tartottak be a rendelkezésekből az új világ új urai. Nem siránkozó fájdalom-lajstromot kellene felállítani, vagy legalábbis nem azzal kellene elkezdni, hanem a tényekkel.

Bármikor külföldi vendégeim érkeznek, igyekszem őket körbevezetni szülővárosomon, Zomboron, amelyhez az idő múlásával mindjobban ragaszkodom. Elhanyagoltságában, gazdátlanságában is szépnek, megújulni képesnek látom, csak lelkiismeretes vezetőkre lenne szüksége. Lepusztuló épületei hajdan volt gazdagságról, fényes megyebálakról tanúskodnak. A konflisokoptatta macskakövek, no meg a konflisok is eltűntek, de a XIX. század romantikája még nem tűnt el teljesen. Míg a hatalomtartók minden ide látogatónak igyekeznek a város ősi szerb jellegét bizonygatni, én a saját vendégeimnek azt is elmondom, hogy a néhai megyeszékhely egy-egy intézményét kik, mikor és milyen céllal alapították, és közben nem hallgatom el, hogy voltak itt nemes és szép közös kezdeményezések, mint amilyen például a városi színház építése, amely a valamikori Délvidék egyik legszebb színházaként volt számon tartva. Zombor magyar, német, szerb és bunyevác polgárai közadakozásból építették. Sajnos, csak múlt időben szólhatok a Megyeház előtt a múlt század elején állított Schweidel József-szoborról vagy a művészileg is méltatott II. Rákóczi Ferenc-állósoborról. Mindkettőt Trianon után rombolták le, illetve öntötték be az önkéntes szerb katonák emlékére emelt emlékmű anyagába. Úgy-szintén múlt időben szólhatok arról az emléklapról, amelyet a valamikori Schweidel-ház helyén álló épület (ma Testvériség-egység Általános Iskola) faláról két ízben is eltávolítottak. Hasonló emléktáblával először 1906-ban, majd 1941-ben tisztelegtek az aradi golgotán hősi halált halt vértanú emléke előtt. Nincsenek már meg a Nimród-szobrok sem a néhai Vadászkürt, a mai Szabadság szálló bejáratánál és három Flórián-szoborral is szegényebb a város. Tönkrementek a napozók a Ferenc-csatorna partján csaknem kétszáz évvel ezelőtt létesített strandon, pedig ez volt a város egyik legattraktívabb kirándulólhelye, és a Sikaraként emlegetett kiserdő sem hasonlít régi önmagára. Vajon ki tud róla, hogy valaha ez az Ambrozovitsok birtoka volt, ahová gyakran ellátogattak Kossuth Lajos hozzátartozói, hiszen Ambrozovits Béla unokaveje volt a nagy forradalmárnak. Nem tudnak róla, akárcsak arról sem, hogy a Szemző-család adománya alapozta meg a zombori kórház építését és az első be-

rendezést és felszerelést is a Kamjonkai Szemzők pénzelték. Ma Dr. Radivoj Simonović emlékét őrzi nevében és a bejáratí emléktáblán is a kórház. S arról sem tudnak, hogy a környék kastélyai hogyan néztek ki teljes pompájukban, hiszen a valamikori gazdag társasági élet szemtanúi, a pazar kúriák teljesen tönkrementek. Szemtanúk elmondásai alapján tudjuk, hogy a bútort részben az utódállam déli részeire hurcolták el, részben feltűzelték, de arra is volt példa, hogy a falakat díszítő, óriási olajfestményeket disznóólak fedésére használták, mint-hogy azok nem engedték át az esővizet, sőt, volt, aki látta, hogy porcelántáblából falatozott a jószág. A Megyeházán ma féltve őrzött Eisenhuth-festmény, amely a zentai csata egyik jelenetét örökíti meg, csak azért maradhatott itt, mert méretei miatt másutt nem találtak számára megfelelő helyiséget.

Nem csak a szobrokról, de jó néhány csodálatos épületről is ma már csak múlt időben beszélhetünk, amelyekről fényképek tanúsítják, hogy nem kellett volna őket lerombolni, mert nem voltak annyira rossz állapotban, hogy ne lehetett volna tatarozással megmenteni valamennyit, de stílusukban vitathatatlanul más ízlést elégítettek ki, mint amilyen a bizánci.

Gazdag megye lehetett ez, nem is csoda, hiszen a legnagyobb volt és a Szent István királyunk által alapítottak között az elsők egyike.

A mai városi könyvtárat Bijeliczky Károly alapozta meg, a múzeumot pedig Frey Imre. No és a bogyfák, a gyönyörű, terebélyes, minden megpróbáltatásnak ellenálló celtiszek... Csihás Benő, néhai polgármester telepítette őket és évtizedekig gondjukat is viselte. E kiváló személyiségek neve is a homályba veszne, ha néhány lelkes és fáradhatatlan műemlékvédő nem gondozná a sírjukat.

A Megyeházára még vissza kell térnem, hiszen ott őrizték a legfontosabb iratokat, egyebek között a Történelmi Társulat iratait és könyvtárát is... 1918-ban az emeletről az ablakokon át hajigálták le a könyveket és az iratkötegeket, majd felgyújtották. A maradékot pedig kilóra adták el a piaci kofáknak, akik árujukat csomagolták a kortörténeti dokumentumokba.

A Megyeháza Sztapári úti oldaláról jól átláthatunk arra az épületre, amelynek falában három ágyúgolyó őrzi az 1848/49-es magyar szabadságharc emlékét.

Ennél azonban sokkal érdekesebb és lelkiekben is jótékonyabb élményt ígér a Szent István templom, amelyet Fejér Gyula apátplébános és állítólag a kalocsai érsekség is székesegyháznak képzelt el, de a történelem szárnyát szegte az elképzelés megvalósításának. A csodálatos kéttornyú templom tornyai közül Szent Ist-

ván királyunk köszön le, vagy talán csak lehajtja fejét és azon búslakodik, amin mi is el-elkeseredünk. Az oltárképen úgyszintén őt látjuk, amint felajánlja a Szűzanyának a Szent Koronát. Szent Imre és Szent László mint ha őrt állnának az oltár két oldalán. Árpád-házi szentek néznek le ránk a kupolából is. A szájhagyomány szerint amikor Major Ilić Bajka a szerb sereggel 1918-ban bevonult a városba, első útja ebbe a templomba vezetett, lóháton gondolt bejutni, ám egy verébcsontó és óriási bátorságú karmelita szerzetes, Gellért atya útját állta, mondván, hogy a nagy szerb vezér csak az ő testén át juthat a templomba és ronthat rá az oltárképre és szobrokra. Bajka nem tette ezt meg, Gellért atyát, aki egyébként horvát származású volt, ezért és sok másért szívébe zárta a katolikus hívők sokasága és a más felekezetűek is, halálakor több kilométer hosszan hömpölygött a tömeg koporsója mögött, a gyászmenet egyik vége már a temetőben volt, amikor a másik vége még mindig a templomnál várta a továbbjutást.

Gellért atyákból azonban kevés van, nagyon kevés, szenvedést is vállaló értelmiségi szinte alig akad. A templomtól vendégeimmel a temető felé vesszük az irányt. Útközben, a néhai Zsinagóga utcában megmutatom azt a helyet, ahol jeles nyelvészünk, Bárczi Géza szülőháza állt, no meg a valamikori Zsinagógát is, melybe a köztisztasági vállalat költözött be évtizedekkel ezelőtt, ami 1918 nem terméke, hanem érdekes mód az antifaszizmus időszaké.

A Szent Rókus temetőben megannyi elhanyagolt sír, amelyeket lehetőség szerint műemlékvédők gondoznak, a hozzátartozók vagy már nem élnek, vagy innen nagyon messze kerestek és leltek boldogulást 1918, majd 1944 után. Lemegyünk a temető melletti Szent Kereszt templom alagsorába is, ahol jeles közéleti személyek kriptái találhatóak, köztük Húsvéth Lajos festőművészé. Látjuk, néhányakat „kilakoltatnak”, de az sem kétséges, hogy a korábban „kiköltöztettek” helyébe már új „lakók” érkeztek.

Néhány címeres sír minden évben eltűnik, azaz-hogy megmarad, de a neveket az új tulajdonosok lecsiszoltatják, saját nevüket vésetik a helyükre, ám a családi címer érintetlen marad. Itt aztán bőven akad mesélő Mály Józsefről, Húsvéth Lajosról, Csávossy Sándorról, Sándor Béláról aki a Habsburgokkal is retyerutyaságban állt a Késmárkyakról, mindaddig, amíg az Asbóthok sírjához nem érünk... és vendégeimnek végre egy pozitív példát is mutathatok. Szakmabeli, egy újságíró, a neve sem titok, Kovács József és családja vásárolta meg az Asbóth-sírt azzal a szándékkal,

hogy a keszthelyi Georgikon egyik alapítója hozzátartozóinak végső nyughelyét megóvja a sírgyalázástól. A Kovács család a sírkövet megfordította, neve is felkerül rá és lám: az Asbóthok és Kovácsok jól megférnek együtt a mennyország bejáratánál.

Nem mulasztom el megmutatni a valamikori katonai temetőből megmaradt 17 honvédsírt, ennyi maradt a több százból, ezek is csak azért, mert a józan paraszti ésszel bíró, bátor asszonyok - igaz lopva, nem egyszer éjszaka - gondot viseltek róluk az elcsatolás után. Találgatták is az újdonsült városatyák, vajon kik azok, akik mindig virágot és gyertyát visznek ezekre a sírokra, de fáradságot nem vettek, hogy meglessék az „elkövetőket”, akik közül nem egy a doni kanyarban eltűnt fia emlékére ápolgatta hosszú évtizedeken át az itt elhunyt honvédek síremlékeit.

A honvédsírokhoz közel található az 1848/49-es emlékmű, amelyet érdekes módon, zavartalanul emeltetett fel Rüll István és családja a hatvanas években, annak bizonyítékául, hogy aki igazán elszánt, az csodákra képes.

A több órás körséta után, hazatérve még hosszan beszélgetünk, nézegetjük a megsárgult fotókat, előkerül néhány muzeális értéknek számító irat is, sőt, elkalandozunk Bodrog várához, amelynek mind kevésbé látszó rom-maradványai a monostorszegi erdőbe nyúlnak. Hihetetlen, hogy senki nem tartotta fontosnak az állítólag lábba süllyedt földvár feltárását, pedig ha a máladó falak maradványai megszólalnának, nem akármilyen történeteket mesélnek. Szent László királyunk ugyanis nem egy húsvétot töltött ebben a várban, itt fogadta a pápai követeket is, ám elutasította a szentatya azon javaslatát, hogy fogadja el a magyar keresztes hadak vezetését... A vendégek közül valaki megjegyzi: jó, hogy vannak, akik ezeket a dolgokat őrzik a feledéstől. Bizony vannak. Itt és másutt egyaránt.

Más népek eposzokban őrzik saját történetüket, nem csak a diadalaikat, hanem a vereségeiket, kudarcikat is. Nekünk eddig erre nem futotta sem erőből, sem bátorságból, sem akaratból, sem pénzből.

Talán a jövőben lesz egy közös összefogás, amely végre felkelti népünkben azt az igényt, hogy egy nagy, átfogó, akár több kötetes műben örökítsük meg a Kárpát-medence XX. századi történelmének ezen pillanatait is. Egy helyen kellene olvashatónak lenni annak, hogy Törökbecsén és Zomborban bivalyokkal döntötték le szobraikat, hogy volt, ahol dinamitot használtak az emlékművek lerombolására, hogy 1919-ben örök időkre megsemmisítették a verseci honvédelemkűvet, a drávahídfői Mária Terézia-oszlopot, a zimonyi

millenniumi emlékművet. De ahogy minderről tudnia kell erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és másutt élő nemzetársainknak, legfőképp pedig más népek irántuk érdeklődő történészeinek, akárcsak az utódállamok tárgyilagosságot politikájainak és történészeinek, úgy valamennyiünknek tudnunk kell a többi elszakított területen történt rombolásról és erkölcsi kártételéről: a dévényi, munkácsi, nyitrai emlék-oszlopokról (valamennyit 1919-ben döntötték le), a rozsnyói, losonci Kossuthszobrokról, a selmecebányai, körmöcbányai, kassai, lőcsei, héthársoni honvéd-emlékekről, a brassói millenniumi emlékműről, a németbogdáni, fehéregyházi, sepsiszentgyörgyi, máramarosszegi honvédemlékekről... és még hosszan sorolhatnám, anélkül, hogy egy szót is szólnam volna a felperzselt levéltárakról, kifosztott múzeumokról, koldusbotra juttatott magyar nagygazdákról, elüldözött és kivégzett köztisztviselőkről, felosztott egyesületekről, intézményekről. Úgy érzem, vitathatatlanul tartozunk egy alapos munka elvégzésével, elsősorban önmagunknak, a megpróbáltatásokat elvi-

selők emlékének és nem utolsósorban az utánunk jövő nemzedékeknek.

Nem lenne kívánatos, hogy e nagyszabású „Trianon-antológia“ üzleti fogásként jelenjen meg. Az lenne mindannyiunk érdeke, hogy minél többek számára elérhetővé váljon, megtalálható legyen a magyar családok könyvespolcain, közkönyvtárakban, művelődési egyesületek könyvgyűjteményeiben, levéltárakban és természetesen azoknak a könyvespolcán is, akik képesek megérteni, mit jelent egy népnek és leszármazottainak az a nemzetcsapás, amely a magyarokat a trianoni békediktátum következtében érte és amelynek következtében - ha korábban nem, de ekkor mindenképp - minden logika szerint el kellett volna tűnnie e nemzetnek.

Arra pedig, akit ez a tényfeltárás zavar (merthogy ilyenek minden bizonnyal bőven akadnának, magyarok és nem magyarok egyaránt) csak úgy tekinthetünk, mint szájalmas percemberkére, aki nem érdemli meg, hogy időt és türelmet fecsérjünk rá.

